

І.П. Клімаў

Месца кірылічных выданняў С. Буднага і В. Цяпінскага у пісьмовай традыцыі Беларусі

Разгледжаны пытанні аб месцы выданняў ранніх беларускіх пратэстантаў 2-й паловы XVI ст. у культурных працэсах рэгіёну і іх значэнні для рукапіснай традыцыі Беларусі, а таксама для далейшага беларускага пісьменства.

Ключавыя словы: Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, кірылічныя выданні, пратэстанты Беларусі.

И.П. Климов

Место кириллических изданий С. Будного и В. Тяпинского в письменной традиции Беларуси

Рассмотрены вопросы о месте изданий ранних белорусских протестантов второй половины XVI в. в культурных процессах регионов и их значение для рукописной традиции Беларуси, а также для дальнейшего развития белорусской письменности.

Ключевые слова: Симон Будный, Василий Тяпинский, кириллические издания, протестанты Беларуси.

I.P. Klimau

The place of Cyrillic editions of S. Budny and V. Tyapinsky in the written tradition of Belarus

Questions of the place of editions of early Belarusian Protestants of the 2nd half of the XVI century in cultural processes of the region and value of the editions for hand-written tradition of Belarus, and also for the farther Belarusian writing are considered.

Keywords: Simon Budny, Vasili Tjapinsky, Cyrillic editions, the Protestants of Belarus.

На Беларусі другая палова XVI ст. – бурлівая і важная эпоха рэлігійных і культурных змен. Менавіта на яе прыпадае шмат знакавых з’яў і падзей, якія прадвызначылі некаторыя важныя кірункі беларускага грамадства. Бадай, найбольш адметная з такіх з’яў – пранікненне ў друк рэлігійных тэкстаў на народнай мове. Гэта «Катэхзіс» (Нясвіж, 1562) Сымона Буднага (вядомы як «Нясвіжскі катэхзіс») і евангельскі пераклад (каля 1574 г.) Васіля Цяпінскага (абодва помнікі зараз выдадзеныя, гл.¹). Хаця працэс пранікнення народнай мовы ў рэлігійнае пісьменства пачаўся на Беларусі і Украіне нашат раней, напэўна, яшчэ напрыканцы XV ст.², аднак доўгі час ён быў абмежаваны выключна рукапіснай сферай. Хаця кожны падобны рукапіс мае вялікае значэнне для развіцця кніжнапісьмовай народнай мовы і працэсаў

дэмакратызацыі рэлігійнай камунікацыі наогул, тым не менш рукапісы маюць шэраг выдавочных недахопаў, якіх немагчыма пазбегнуць. З'яўляючыся надзвычай працаёмкім прадуктам індывідуальнай дзейнасці, рукапісы не могуць шырока распаўсюджвацца ў грамадстве і ўплываць на значную чытацкую аўдыторыю. Гэтай роляй валодаюць менавіта друкаваныя выданні. Таму не дзіва, што кнігадруку стаў імкліва развівацца напрыканцы XVI ст., выцясняячы са сферы пісьмовай камунікацыі рукапісную кнігу.

Два кірылічныя пратэстанцкія помнікі – «Нясвіжскі катэхізіс» і пераклад Евангелля, выкананы Цяпінскім, – з'явіліся прыкладна ў аднолькавы час: у 1560–1570-я гг. У дадатак, абодва аўтары ці перакладчыкі (яны ж і выдаўцы) былі звязаныя паміж сабой асабіста і ідэйна. Такая сувязь праявілася і ў абліччы іх выданняў – абодва надрукаваныя скарынінскім тыпам шрыфту³. Тым не менш, ініцыятыва Буднага і Цяпінскага не знайшла ў далейшым ні працягу, ні пераемнасці, нават ў пратэстанцкім асяроддзі. Усё гэта надае з'яўленню гэтых двух помнікаў старабеларускай мовы і пісьменства нейкае адценне аказіянальнасці, незаканамернасці. Узнікненне двух буйных і важных рэлігійных помнікаў, ды яшчэ адразу ў друку, выглядае нейкай раптоўнай і нават выпадковай падзеяй у пратэстанцкім кнігадруку на старабеларускай мове. Гэта здаецца парадаксальным, улічваючы апеляцыю і звартанне пратэстантызму да народных моў. Аднак з-за сацыяльна-класавых забабонаў і бар'ераў народнай мовай Рэфармацыі на Беларусі і Украіне стала не мясцовая ўсходнеславянская, а польская – мова шляхоцкага класу і блізкага да яго духавенства. Звартацца да астатніх молаў на старабеларускай мове мясцовыя пратэстанты лічылі залішковым.

З'яўленне двух помнікаў у друку Беларусі было абумоўлена шэрагам прычын. Аднак ніводная з іх не мае рашаючага значэння і сама па сабе не магла прывесці да пратэстанцкага кнігадруку на старабеларускай мове. Справа, відаць, у нейкіх асабістых момантах, персанальным матыве, якім кіраваліся два беларускія пратэстанты, ствараючы і выдаючы друкам рэлігійныя творы на народнай мове.

Абодва помнікі убачылі свет у Беларусі (у яе паўночна-заходняй частцы), а не на Украіне. Хаця рэфармацыйны рух развіваўся у абодвух гэтых рэгіёнах, а магнаты, якія садзейнічалі кнігадруку, меліся і там, і там, тым не менш, рэлігійныя творы на народнай мове з'явіліся ўпершыню менавіта на Беларусі. Відаць, гэта абумоўлена большай развітасцю Беларусі параўнальна з Украінай, насуперак меркаванням некаторых даследчыкаў XX ст. Так, украінскі вучоны І. Агіенка лічыў, што ўкраінскі народ у XVI ст. нашмат пераўзыходзіў беларускі ў многіх адносінах, у т. л. і культурна⁴. Аднак аб'ектыўныя чыннікі не пацвярджаюць гэтага. Звартацца да рукапісаў тут цяжка. Рукапісная спадчына вельмі неадназначная ў плане параўнання, і складана сказаць, якіх рукапісаў і дзе было больш – на Беларусі ці на Украіне. Таму больш-менш карэктнае параўнанне магчыма хіба што на базе друкаў. А вось у кнігавыдавецкай справе выдавочна, што ў 2-й палове XVI ст. Беларусь значна пераўзыходзіла Украіну: па колькасці назваў ды друкарскіх

цэнтраў, па разнастайнасці жанраў, што траплялі ў друк, па абсалютнай ды нават адноснай храналогіі тых ці іншых кнігавыдавецкіх падзей⁵. Украіна ў гэты час успрымалася як перыферыя, паколькі межавала з неспакойным стэпам, адкуль маглі зыходзіць разбуральныя нагоны крымскіх татар. Таму яе кніжныя цэнтры ў гэты час знаходзіліся пераважна ў лясовой частцы – у Галічыне (Львоў) і Валыні (Астрог). Больш аддаленая ад стэпаў Беларусь у гэтым плане мела значную перавагу.

Да сярэдзіны XVI ст. у рэлігійным пісьменстве на народнай старабеларускай мове нічога істотнага створана не было. Тыя рукапісы, якія нават і існавалі, былі рэдкасцю і ў сваёй масе заставаліся недасяжнымі, калі б хто і пажадаў бы звярнуцца да іх. Таму пратэстанты, што з'явіліся на Беларусі каля сярэдзіны XVI ст., не знайшлі тут нічога, апроча выданняў Ф. Скарыны. За іх выключэннем пратэстанцкім першапраходнікам на ніве народнай мовы проста не было на што абапірацца. Ва ўсялякім выпадку, па спадчыне Буднага і Цяпінскага не заўважна, каб яны ўлічвалі папярэдняю старабеларускую пісьмовую традыцыю, апроча выданняў Скарыны. Менавіта іх Будны і Цяпінскі ўзялі сабе за ўзор, выкарыстоўваючы друкі Скарыны таксама, як дапаможныя ці даведачныя крыніцы ў асобных тэксталагічных пытаннях. Магчыма, мясцовая рукапісная традыцыя для іх не мела вялікай вартасці, разглядалася як самаробства ды саматужніцтва. Можна меркаваць, што беларускія пратэстанты як людзі заходняй культуры арыентаваліся перш за ўсё на друкі і разглядалі рукапісныя тэксты як недасканалыя ці аказіянальныя крыніцы.

Верагодна, таму іншых рэлігійных твораў на народнай мове (старабеларускай), што паходзілі б з пратэстанцкіх колаў, не вядома, ва ўсялякім выпадку пакуль. Згадка В. Бадзянскага (у 1846 г.) пра нейкі рукапісны зборнік рэлігійных песень, што нібыта былі створаны пратэстантамі⁶, атрымліваецца фактычна крыніцазнаўчым міфам. Самі гэтыя песні⁷ уяўляюць сабой канты – рэлігійныя песні, заснаваныя на вобразнасці і тэматыцы псалмоў. У большасці выпадкаў, мова іх – царкоўнаславянская, што было нярэдка для кантаў. Падобныя канты шырока вядомыя ва ўніяцкім і праваслаўным асяроддзі XVII–XVIII стст.⁸ Сам Бадзянскі толькі мімаходзь азнаёміўся з песнямі зборніка (усяго іх 50), паколькі быў моцна заняты, аб чым прызнаваўся ва ўступе да публікацыі некаторых з іх⁹. Некаторыя песні (прысвечаныя 10 біблейным заповятам) маюць напачатку надпісы на нямецкай мове (хутчэй за ўсё пазнейшага паходжання), што і схіліла даследчыка да думкі, быццам песні перакладзены з нямецкай мовы, а таму мусяць належаць пратэстантам. Між тым, гэтыя надпісы маглі ўзнікнуць якраз у сувязі са знаходжаннем зборніка і змяшчэннем яго ў Познанскую публічную бібліятэку. Адбыцца гэта магло ў канцы XVIII – пачатку XIX ст., калі Познань з ваколіцамі трапіла пад уладу Прусіі. Больш Бадзянскаму не давялося звярнуцца да вывучэння гэтага зборніка, які кудысьці знік і цяпер невядомы, таму гэтае пытанне засталася нявырашаным, а ў гістарыяграфіі нарадзілася думка пра існаванне пратэстанцкіх рукапісных перакладаў¹⁰.

Т. ч., аб'ектыўна няма сур'эзных падстаў прыпісваць пратэстантам ні сам зборнік, апісаны Бадзянскім, ні яго песні (да пэўнай асцярожнасці ў гэтым пытанні заклікаў і М. Дзмітрыеў¹¹).

Тут існуе пэўная герменеўтычная праблема. Ва Усходняй Славіі вядома нямала рукапісных і нават друкаваных твораў XVI–XVII стст., што ўзыходзяць або звяртаюцца да пратэстанцкіх выданняў, пераважна польскамоўных (агляд такіх твораў гл. напр.¹². Аднак у многіх такіх выпадках (калі не ва ўсіх) няма ўпэўненасці, што падобныя творы належаць менавіта ўсходнеславянскім пратэстантам, а не створаны прадстаўнікамі іншых канфесій Беларусі і Украіны. Ва ўмовах слабасці адукацыі ў гэтым рэгіёне пратэстанцкія крыніцы маглі здавацца ўсходнеславянскім кніжнікам больш аўтарытэтнымі, кампетэнтнымі ці наогул быць проста больш дасяжнымі (з прычыны свайго друкаванага характару). Само па сабе такое звяртанне не сведчыць пра сімпатыі і тым больш прыналежнасць да пратэстанцкай дактрыны, гэта, хутчэй, проста культурная асаблівасць дадзенага рэгіёну. Таму трэба вельмі абачліва рабіць ацэнкі і кваліфікацыі канфесійнай прыналежнасці таго ці іншага аўтара або твора – літаратурныя ўплывы яшчэ не азначаюць дактрынальнай прыхільнасці.

У такой сітуацыі з'яўленне пратэстанцкіх друкаў Буднага і Цяпінскага выглядае сапраўдным феноменам, які заслугоўвае самай пільнай ўвагі і дэталёвага вывучэння. Магчыма, ён сведчыць пра існаванне нейкіх глыбінных працэсаў, якія так і не змаглі рэалізавацца.

¹Катэхізіс: Помнік беларускай Рэфармацыі XVI ст. / адапт. тэкст, перакл. Н. Кабелка; рэдкал.: Н. Кабелка (навуц. рэд.) [і інш.]. Мінск, 2005; *Evanhelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580: Facsimile und Kommentar* / G. Halenčanka. Paderborn; München; Wien; Zürich, 2005. (Biblia Slavica. Bd. 3, 5).

²*Жураўскі А.І.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мінск, 1967. Т. 1. С. 97–113.

³*Клімаў І.П.* Скарынінскі тып шрыфту // Беларуская лінгвістыка. 1994. Вып. 44. С. 42–46.

⁴*Огіенко І.* Розмежвання пам'яток украінських від білоруських // Записки Чину Св. Васілія Великого. 1934. Т. 6. Вып. 1/2. С. 263–264, 282.

⁵*Клімаў І.П.* Жанрава-тэматычны і моўны склад кірылічных друкаў Беларусі і Украіны другой паловы XVI ст. // Матэрыялы XI Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў «Кніжная культура Беларусі XI – пачатку XX ст.», Мінск, 16–17 красавіка 2015 г. / склад.: Г.У. Кірзева, Т.А. Сапега, А.А. Суша. Мінск, 2015. С. 180–184.

⁶*Бодянский О.* О поисках моих в Познанской публичной библиотеке // Чтения в Обществе истории и древностей российских. 1846. № 1. С. 16–27.

⁷Там же. С. 20–26.

⁸*Клімаў І.П.* Канты // Вялікас Княства Літоўскае: энцыкл. у 2 т. Мінск, 2006. Т. 2. С. 35.

⁹*Бодянский О.* О поисках моих... С. 16.

¹⁰*Дмитриев М.В.* Православие и Реформация: Реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI века. Москва, 1990. С. 24, 34, сн. 37.

¹¹Там же. С. 34, сн. 37.

¹²Там же. С. 19–27.